অধ্যায় ২ ঃ বেদৰ মৌলিক দার্শনিক ধাৰণাসমূহঃ ঋত, আস্তিকতাবাদৰ ক্রম বিকাশৰ স্তৰসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য

২.২ পৰিচয়

২.৩ 'ঋত'

২.৪ আস্তিকতাবাদ নাইবা ঈশ্বৰবাদ আৰু ইয়াৰ ভিন্ন প্রকাৰ

২.৫ বহুইশ্বৰবাদ

২.৬ একৈকাধিদেৱবাদ

২.৭ একেশ্বৰবাদ

২.৮ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদ

২.৯ অদ্বৈতবাদ

২.১০ সর্বেশ্বৰবাদ

২.১১ সর্বধৰেশ্বৰবাদ

২.১২ আত্ম-ঈশ্বৰবাদ

২.১৩ অধ্যায়টিৰপৰা আমি কি শিকিলো

২.১৪ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

২.১৫ আর্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- বেদ কি জানিব পাৰিব,
- ঋত কি জানিব পাৰিব,
- আস্তিকবাদ বা ঈশ্বৰবাদ কি জানিব পাৰিব,
- আস্তিকতাবাদৰ বিভিন্ন প্রকাৰসমূহ কি কি জানিব পাৰিব,
- বহু-ঈশ্বৰবাদৰ পৰা একেশ্বৰবাদৰ ক্রমবিকাশ কিদৰে হৈছে সেইবোৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় দর্শনৰ অন্তর্গত আস্তিক সম্প্রদায়সমূহ, অর্থাৎ ন্যায়, বৈশেষিক, সাংখ্য, যোগ, মীমাংসা আৰু বেদান্ত দর্শনে বেদৰ আনুগত্যতাক বিশ্বাস কৰে। কিন্তু নাস্তিক সম্প্রদায় চার্বাক,

বৌদ্ধ আৰু জৈনই বেদৰ আনুগত্যতাক অস্বীকাৰ কৰিছে। উপনিষদসমূহৰ মাজতে ভাৰতীয় দর্শনৰ আস্তিক সম্প্রদায়সমূহৰ বীজ নিহিত হৈ আছে। উপনিষদসমূহ বেদৰেই অংশ। বেদ মুঠতে চাৰিখন- ঋক্‌বেদ, সামবেদ, যজু: বেদ আৰু অর্থব বেদ। বেদৰ চাৰিটা অংশ আছে। সেয়া হ'ল- সংহিতা, ব্রাহ্মণ, আৰণ্যক আৰু উপনিষদ। উপনিষদ সর্বশেষ অংশ। সংহিতা হ'ল বৈদিক মন্ত্র আৰু স্তোত্রৰ সংকলনত ব্রাহ্মণত বৈদিক যাগ- যজ্ঞৰ বিভিন্ন প্রক্রিয়াৰ আলোচনা কৰা হৈছে। আৰণ্যকত যজ্ঞ সম্পর্কে ৰূপক- কল্পনা আৰু প্রতীক উপাসনাৰ নির্দ্দেশ আছে। আৰণ্যক যজ্ঞৰ বাবে বিভিন্ন দ্রব্যৰ সংগ্রহৰ কোনো আড়ম্বৰ নাই- সাধকে মানস উপকৰণেৰে তেওঁৰ- জ্ঞান যজ্ঞ সম্পাদন কৰে। বৈদিক যুগৰ সর্বশেষ সৃষ্টি উপনিষদত বিভিন্ন দার্শনিক সমস্যা সম্পর্কে- আলোচনা কৰা হৈছে। উপনিষদৰ বেছিভাগ আৰণ্যকৰ অংশ। সামবেদে ঋক্ বেদৰ স্তুতিসমূহক অন্তর্ভুক্ত কৰিছে, যিবোৰ উভসর্গৰ ক্ষেত্রত পাঠ কৰা হয়। যর্জুবেদে ঋক্ বেদৰ এটা বিশাল অংশ সম্বৰণ কৰে। অথর্ব বেদত ঋক্‌বেদৰ বহুতো মন্ত্র নিহিত হৈ আছে। বেদসমূহে ধর্মীয় চিন্তাধাৰাৰ বিভিন্ন পর্য্যায় প্রতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াত বহু ঈশ্বৰবাদ, একৈকাধিদেৱবাদ, একেশ্বৰবাদ আৰু অদ্বৈতবাদ আদিৰ সংকেত প্রকাশিত হয়।

২.৩ ঋত

'ঋত' ধাৰণাটো ঋক্‌বেদত পোৱা যায়। বেদত 'ঋত'ৰ ধাৰণাই বিশেষ তাৎপর্য্য বহন কৰে। ঋত হ'ল এনে এক নিয়ম বা সর্বব্যাপী শৃংখলা, যাক বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ সকলো বস্তুৰেই মানি চলে। বৰুণ দেৱতা হ'ল ঋতৰ অধিকাৰী দেৱতা। ঋতই ঘটনা প্রবাহ (Course of things) ক বুজায়। ই প্রকৃতিৰ মাজত একৰূপতা বজাই ৰাখে। বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ সকলোৱেই এই নিয়মৰ অধীন। সূর্য্য, চন্দ্র, আৰু গ্রহ নক্ষত্র, দিন-ৰাতি আৰু ঋতু সমূহৰ গতিৰ নিয়মৰ দ্বাৰাই মূলত: এই ধাৰণাৰ পৰামর্শ দিয়া হয়। ঋতই জগতৰ নিয়ম-শৃঙ্খলাক নির্দ্দেশ কৰে। এই বিশ্বজগতৰ সকলো শৃঙ্খলাবদ্ধ বস্তুৰে ঋত আছে। প্লেটৰ সার্বিকতাৰ ধাৰণাৰ লগত ইয়াৰ সাদৃশ্য আছে। অভিজ্ঞতাৰ জগতখন ঋতৰেই এক ছায়াঁ নাইবা প্রতিবিম্ব, যি সকলো পৰিবর্তনৰ মাজতো অপৰিবর্তিত, স্থায়ী প্রকৃত সত্বা। বিশেষতকৈ সার্বিকতা আগতে আহে, আৰু সেয়ে বৈদিক মনীষিসকলে ভাৱে যে, সকলো ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য বস্তুৰ প্রকাশৰ আগেয়ে ঋত অস্তিত্বশীল। জগতৰ পৰিবর্তনশীল ধাৰাবোৰ হৈছে স্থিৰ ঋতৰ ভিন্নকাৰী প্রকাশ। সেয়ে, ঋতক 'সকলোৰে 'পিতৃ' বুলি কোৱা হয়। ঋততৰ পৰাই মৰুৎৰ আবির্ভাৱ হয়। বিষ্ণু হৈছে ঋতৰ ভ্রূণ। স্বর্গ আৰু নৰক যি হয়, সিও সম্ভৱ হয় এই ঋতৰ দ্বাৰাই। এক অপৰিবর্ত্তনীয় প্রকৃত সত্তাৰ ৰহস্যময় ধাৰণাৰ প্রতি থকা প্রৱণতাই নিজৰ সংকেত ইয়াৰ দ্বাৰাই প্রকাশ কৰে। প্রকৃত সত্য হৈছে অপৰিবর্তনীয় আইন। প্রকৃত সত্তা বা সত্য অংশবিহীন আৰু পৰিবর্তনহীন। ঋত হৈছে অলংঘনীয় নৈতিক নিয়ম।

বিশ্ব-ব্রহ্মাণ্ডৰ সকলোৱেই এই সর্বব্যাপী নিয়মৰ অধীন। ঋতই সকলোতে শাসন কৰে। আকাশত, সূর্য্যত, পর্বতত, যজ্ঞত আৰু সব্যতো ঋতই বিৰাজ কৰে। ই হ'ল প্রাকৃতিক নিয়ম।

ঋতৰ বাবেই যজ্ঞ উচৰ্গা কৰা উচিত, কাৰণ ঋতই হ'ল ধর্মীয় আইন। ই হৈছে সত্য, শুদ্ধ আৰু ন্যায়ৰ আইন স্বৰূপ। আনকি সকলো দেৱতাই ঋতৰ আইন মানি চলে। ঋত হ'ল জাগতিক নিয়ম আৰু নৈতিক নিয়ম। ই এজন পৰম ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ কথা আঙুলিয়াই দিয়ে, যাৰ আইন অলংঘনীয় আৰু অপৰিবর্তনীয়। ঋতৰ ধাৰণাই একেশ্বৰবাদৰ পথ প্রশস্ত কৰে। যদিও ই এক নৈর্ব্যক্তিক শৃংখলা, যিয়ে দেৱ দেৱীসমূহ আৰু জগতখনক ধাৰণ কৰে। 'ঋত'ৰ ধাৰণাটোৰ স্বীকৃতিৰ পাছত জগতখন আৰু দৈৱ-সংঘটনৰ এন্ধাৰ চামনিৰে আৱৰি ৰখা এক ভীষণ বিশৃংখলা হৈ থকা নাই, ৰৱঞ্চ ই এক সঙ্গঁতিপূর্ণ উদ্দেশ্যৰ হৈ কাম কৰে। এই বিশ্বাসে আমাক প্রদান কৰে সান্ত্বনা আৰু সুৰক্ষা যেতিয়া অবিশ্বাসে আমাক প্রলোভিত কৰে আৰু আমাৰ আত্মবিশ্বাস ভাঙি থানবান কৰে। যি ঘটনাই সংঘটিত হয়, আমি অনুভৱ কৰোঁ যে প্রকৃতিৰ সুন্দৰ শৃঙ্খলাৰ প্রতি উত্তৰ দিয়া নৈতিক জগতত এক নৈতিকতাপূর্ণ আইন আছে। অহাকালি সূর্য্য উদয় হোৱাটো যিদৰে সত্য, সততাৰো বিজয় হ'ব, আৰু ঋতক বিশ্বাস কৰিব পৰা যাব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় দর্শনৰ আস্তিক দার্শনিক সম্প্রদায়-সমূহ কি কি?

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতীয় দর্শনৰ নাস্তিক সম্প্রদায়সমূহ কি কি?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ বেদৰ তিনি বিভাজন কি কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ 'ঋত' কি?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ সত্য নে অসত্য লিখক।

(ক) ঋতই একেশ্বৰ বাদৰ পথ প্রশস্ত কৰে।

(খ) অথর্ববেদত ঋক্‌বেদৰ মন্ত্রসমূহ নিহিত হৈ আছে, যিবোৰ পূজা অর্চনাত উচ্চাৰণ কৰা হয়।

(গ) ঈশ্বৰবাদ হৈছে দেৱ দেৱীৰ অস্তিত্বত বিশ্বাস।

প্রশ্ন নং ৬ ঃ খালী ঠাই পূৰাওকঃ

(ক)..... হৈছে নৈতিক নিয়মৰ অধিকাৰী নাইবা ঋত।

(খ) উপনিষদসমূহ বেছিভাগ .....ৰ অংশ।

(গ).....হৈছে জগতৰ আইন আৰু নৈতিক আইন।

২.৪ ঈশ্বৰবাদ নাইবা আস্তিকবাদ আৰু ইয়াৰ ভিন্ন প্রকাৰ সমূহ

ঈশ্বৰবাদ হৈছে দেৱতাসকলৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত থকা বিশ্বাস। সৰলভাৱে ক'বলৈ হ'লে, ঈশ্বৰবাদ হৈছে কেইজনমানৰ ভিতৰত কমেও এজন ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত এক বিশ্বাস। ইংৰাজী

'theism' শবদেটো আহিছে গ্রীক শব্দ 'theos' ৰ পৰা, যাৰ অর্থ 'ঈশ্বৰ' (god) । এই 'theism' শব্দটো পোন প্রথমে ব্যৱহাৰ কৰিছিল ৰাল্ফ কাডওর্দ (Ralph Cudworth) য়ে ১৬১৭-১৬৮৮ চনত। তেওঁৰ সংজ্ঞাত সিহঁতক "Strictly and properly called Theists, who affirm, that a perfectly conscious under standing being, or, mind, existing of itself from eternity, was the cause of all ather things." বোলা হয়। অর্থাৎ, সেইসকলক বিশেষকৈ আৰু সঠিককৈ ঈশ্বৰবাদী বোলা হয়, যিসকলে স্বীকাৰ কৰে যে অনাদিৰ পৰা নিজে নিজে অস্তিত্বশীল এক সম্পূর্ণৰূপে চৈতন্য বিশিষ্ট সত্তা, নাইবা মনেই হৈছে আন সকলো বস্তুৰে কাৰণ।

ইশ্বৰবাদে সন্নিৱিষ্ট কৰে বহু ঈশ্বৰবাদ (বহু তো ঈশ্বৰৰ ওপৰত বিশ্বাস); একৈকাধিদেৱবাদ (বহুতো ঈশ্বৰত বিশ্বাস কিন্তু এজনকহে উপাসনা কৰে); অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদ (এজন নাইবা একাধিক ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত বিশ্বাস, যিয়ে জগতত হস্তক্ষেপ নকৰে; একেশ্বৰবাদ (এজন ঈশ্বৰত বিশ্বাস); সর্বেশ্বৰবাদ(এক বিশ্বাস, যি অনুসৰি ঈশ্বৰ আৰু বিশ্বব্রহ্মাণ্ড একে); সর্বধৰেশ্বৰবাদ (বিশ্বাস যে বিশ্ব-ব্রহ্মাণ্ডত সকলোতে ঈশ্বৰ বিৰাজমান, অথচ বিশ্ব ব্রহ্মাণ্ডৰ ওপৰত আৰু তাতোকৈ ই মহান) আৰু বহুতো আন আন ৰূপান্তৰ। যি ই সন্নিৱিষ্ট নকৰে, সি হৈছে নাস্তিকবাদ নাইবা নিৰীশ্বৰবাদ (atbiesm) যি হৈছে এক বিশ্বাস যে ঈশ্বৰ বুলি একো নাই আৰু অজ্ঞতাবাদ (Agnosticsm) , এক বিশ্বাস যে ঈশ্বৰ অস্তিত্বশীল হয় নে নহয়, সি অজ্ঞাত। সময় অনুপাতে বিভিন্ন ধর্মতত্ববিদ আৰু দার্শনিক বিশ্বাস কৰিছিল যে একেশ্বৰবাদ বহু ঈশ্বৰবাদৰ পৰা বিকশিত হৈছে এই যুক্তি প্রদর্শন কৰি যে বহু ঈশ্বৰবাদী বিশ্বাসসমূহ অধিক প্রাগ্ঐতিহাসিক আৰু একেশ্বৰবাদী বিশ্বাসসমূহ অধিক অগ্রগামী- সাংস্কৃতিক ভাৱে, নৈতিকভাৱে আৰু দার্শনিকভাৱে। ঈশ্বৰবাদৰ বিভিন্ন স্তৰসমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

২.৫ বহু-ঈশ্বৰবাদ (Polytheism)

'Polytheism' - শব্দটো গ্রীক মূল ধাতু 'Poly' আৰু 'theos'- ৰ ওপৰত ভিত্তিশীল। ' Poly'- অর্থ- 'বহুতো' আৰু 'theos'- শব্দৰ অর্থ ঈশ্বৰ। গতিকে, 'Polytheism' - শব্দটোৱে ঈশ্বৰৰ বহুত্বতাক বুজায়। অর্থাৎ, বহু- ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত বিশ্বাস নাইবা বহু ঈশ্বৰৰ উপাসনাৰ বিশ্বাসেই হ'ল বহু-ঈশ্বৰবাদ ('Polytheism') । নিদর্শন স্বৰূপে, এক বহু-ঈশ্বৰবাদত যিকোনো ব্যক্তিগত ঈশ্বৰ সম্পূর্ণৰূপ পৃথক আৰু সম্বন্ধহীন সত্তাতকৈ এক বৃহত্তৰ সংলগ্ন শ্রেণী (Pantheon) এক সদস্য। কার্য্যক্ষেত্রত, বহু-ঈশ্বৰবাদ মাত্র এই বিশ্বাস নহয় যে বহুতো ঈশ্বৰ আছে; ই নিত্য নৈমিত্তিকভাৱে, স্পষ্ট দেৱ দেৱীৰ এক বিশেষ একাধিষ্ঠানৰ অস্তিত্বক অন্তর্ভুক্ত কৰে। এই কথাও সাধাৰণ যে প্রত্যেক ব্যক্তিগত ঈশ্বৰে এক অদ্বিতীয় প্রমূল্যক প্রতিনিধিত্ব কৰে, মানৱীয়তাৰ কেতবোৰ দিশক ব্যক্তিত্ব আৰোপ কৰে আৰু প্রকৃতিৰ থাকে। সেয়ে, উর্বৰতাৰ , নদীৰ, স্বাস্থ্যৰ আৰু আনকি খং- বাগবো ঈশ্বৰ বিদ্যমান। বহু-ঈশ্বৰ বাদৰ ভিতৰত সেই বিশেষ ঈশ্বৰৰ প্রতি কিবা এটা আশা কৰি তাক পোৱাৰ উদ্দেশ্যে প্রার্থনাৰ এক আনুগত্যতা থাকে, যি এই পৰিসৰৰ ভিতৰত নপৰে, তাৰ প্রতি নহয়।

এক সংলগ্ন শ্রেণী (P antheon) ৰ অন্যান্য সাংগঠনিক বিবেচনাই কর্তৃত্বৰ পৃথকীকৰণ অন্তর্ভুক্ত কৰে। কিছুমান বহু ঈশ্বৰে আনবোৰ ঈশ্বৰৰ ওপৰত গভীৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে, কিন্তু মানুহৰ পৰা বিশেষ অর্চনা বা উপাসনাই ইয়াক ন্যায্যতা প্রদান কৰে। কিছুমান বহু ঈশ্বৰবাদ ব্যৱস্থাত ঈশ্বৰসকল নিজৰ মাজতে প্রকৃতি বা অদৃষ্টৰ আন আন শক্তিৰ অধীন হ'ব পাৰে, কেৱল এই কাৰণে যে ঈশ্বৰ বুলিলে এইটো নুবুজায় যে তেওঁলোক আধিভৌতিক নাইবা অতীন্দ্রিয় সত্তা। সেয়েহে, বহু ঈশ্বৰ বাদে সাধাৰণতে স্বর্গীয় জগতৰ ভিতৰত শ্রম আৰু দায়বদ্ধতাৰ এক বিভাজনক সচাঁ বুলি মানি লয়, সি মানৱ জগতত আমি পোৱাৰ দৰে একে।

যদিও বহুঈশ্বৰবাদে এক সাদৃশ্যতাৰ শ্রেণীক স্বীকার্য্য ৰূপে মানি লয়, তথাপি ই এই কথাক নুবুজায় যে ধর্মৰ সংলগ্ন শ্রেণীৰ বাহিৰত ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক সিহঁতে স্বীকাৰ নকৰে। যেতিয়া বেলেগ ধর্ম আৰু সংস্কৃতিৰ ঈশ্বৰৰ সৈতে মুখামুখী হোৱা যায়, তেতিয়া সাধাৰণতে তিনিটা ভিন্ন সহাঁৰি পোৱা যায়। প্রথমে, বাহিৰৰ ঈশ্বৰসমূহৰ কিছুমান বা সকলো প্রকৃততে ভিন্ন নামেৰে সৈতে কেৱল বর্ত্তমানে উপাস্য দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ সৈতে একে। পুৰণি ঈশ্বৰৰ ক্ষেত্রত যিকোনো নতুন দিশ নাইবা শক্তিক সন্নিৱিষ্ট কৰা হয়। দ্বিতীয় সঁহাৰিটোৱে হৈছে কেতবোৰ নতুন ঈশ্বৰক লোৱা আৰু তেওঁলোকক সংলগ্ন শ্রেণীৰ নতুন সদস্য ৰূপে গ্রহণ কৰে। এইদৰেই সংলগ্ন শ্রেণীটো ক্রমান্বয়ে বিকশিত হয়। শেষৰ সহাঁৰিটো এই কথা মানি ল'বলৈ যে আন আন ঈশ্বৰসকল অস্তিত্বশীল, কিন্তু কোনো সক্রিয়া ধৰণৰে তেওঁলোকক উপাসনা কৰা নহয়। কাৰণ, বহু ঈশ্বৰবাদী সম্প্রদায়সমূহে আন আন ধর্ম আৰু সংস্কৃতিৰ ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক স্বীকাৰ কৰাৰ দ্বাৰা বহুঈশ্বৰবাদে একেশ্বৰবাদতকৈ অধিক ধর্মীয় স্বাধীনতা দিবলৈ প্রয়াস কৰিছে।

বহুইশ্বৰবাদ দুই প্রকাৰৰ- কঠিন আৰু কোমল। কঠোৰ বহু ঈশ্বৰবাদে ঈশ্বৰক স্পষ্ট আৰু পৃথক সত্তা ৰূপে চায়। ইয়াৰ এক উদাহৰণ হ'ব গ্রীকদেশীয় ধর্মৰ লগতে হিন্দুধর্মৰ কেতবোৰ শাখা বা সম্প্রদায় কোমল বহুঈশ্বৰবাদে মত প্রকাশ কৰে যে সত্তা হিচাপে ঈশ্বৰসকল এক মহান সমগ্রতাত সন্নিৱিষ্ট। অদ্বৈত বেদান্তৰ দৰে আন কেতবোৰ হিন্দুধর্মত এই কোমল বহু ঈশ্বৰবাদ দেখা যায়, যি ইয়াৰ উৎকৃষ্ট নিদর্শন। তথাপি, আমাৰ প্রকৃতিৰ বোধৰ সৈতে অসঙ্গঁত হেতু এক আধুনিক দৃষ্টিয়ে বহুঈশ্বৰবাদক অস্বীকাৰ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিব।

যদি তেওঁলোক সচাঁকৈয়ে বেলেগ হয়, আৰু প্রকৃত সত্তাৰ সমগ্র ভিন্ন দিশৰ দায়িত্বত থকা ঈশ্বৰ স্বতন্ত্র হয়, তেন্তে প্রকৃত সত্তাৰ সকলো অংশৰ ক্ষেত্রতে সাধাৰণ যিবোৰ স্বাভাৱিক নিয়মৰ শৃংখল, আৰু সেইবোৰ থকাটো অনিবার্য্য ভাৱে উচিত নহ'ব। পদার্থবিজ্ঞানৰ নীতিসমূহ ৰসায়ন বিজ্ঞানত প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰি আৰু ৰসায়ন বিজ্ঞানৰ নীতিসমূহ জীৱবিজ্ঞানত প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰি। সেয়ে, বৈজ্ঞানিক শৃংখলাসমূহে কোনো ভিত্তি বিচাৰি নাপাব, যদিহে বহুসংখ্যক ঈশ্বৰে কার্য্যকৰী উদ্দেশ্যত সক্রিয় হৈ থাকে।

এক ৰূপান্তৰীত বহুঈশ্বৰবাদ ভাৱমূলকভাৱে সম্ভৱ হ'ব পাৰে, তথাপিও; যদি আমি জগতৰ সৃষ্টিকাৰক অজ্ঞাত ঈশ্বৰৰ এক গোটৰ কল্পনা কৰোঁ আৰু সাধাৰণ নির্দ্দিষ্ট মানৰ শ্রেণী এটাৰ ওপৰত সন্মত হ'বলৈ যিকোনো প্রকাৰে চম্ভালিব পাৰো, আৰু তেতিয়া সকলোৱে নিজ

নিজ বিভাগৰ পৰা পৃথক হৈ পৰিব । উপসমিতি আৰু পৰিচালনাৰ মানৱীয় অভিজ্ঞতাৰ প্রতি এই অনুৰূপতা যদিও বহুঈশ্বৰবাদে ইয়াৰ নিজস্ব মূলগত আকর্ষণিয়তা হেৰুৱাৰ কাৰণ, তথাপি এইদৰে জগতৰ সৃষ্টি আৰু পৰিচালনাৰ ধাৰণাটোৱে দুঃস্বপ্নক উদগনি দিবলৈ যথেষ্ট।

২.৬ একৈকাধিদেৱবাদ (Henotheism)

একৈকাধিদেৱবাদে বিশ্বাস কৰে যে বহুতো ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব বিৰাজমান আৰু তেওঁলোকৰ ভিতৰত কেৱল এজনক শ্রেষ্টতম দেৱতা ৰূপে উপাসনা কৰাৰ মুহুর্ত্তত ধৰি লোৱা হয়। তথাপিও, একৈকাধিদেৱবাদে অনুমতি দিয়ে যে উপাসনাৰ নিমিত্তে এজনতকৈ অধিক দেৱতাও যোগ্য। মেক্সমূলাৰে ধর্মীয় বিশ্বাসৰ এই বিশেষ পর্য্যায়টোক একৈকাধিদেৱবাদ (Henotheism) নামটো প্রদান কৰিছিল। ই হৈছে একেশ্বৰবাদ নাইবা 'কেৱল এজন' ঈশ্বৰত বিশ্বাসৰ পৰা পৃথক এক বিশ্বাস। মেক্সমুলাৰে এই বিশ্বাসক বহুঈশ্বৰবাদৰ পৰা একেশ্বৰবাদলৈ এক পদক্ষেপ আক্ষা দিছে। এই ধাৰণাটোৰ লগত ওচৰ সম্পর্ক থকা মতবাদটো হৈছে 'Kathenotheism', অর্থাৎ, এই বিশ্বাসৰ মতে একাধিক দেৱতা আছে, কিন্তু যিকোনো প্রদত্ত সময়ত কেৱল এজনকহে উপাসনা কৰাটো উচিত। তেতিয়া প্রত্যেকজন ঈশ্বৰ বা দেৱতাই সর্বশ্রেষ্ঠ হৈ পৰিব।

যেতিয়ালৈকে পৌৰানিক হিন্দু ধর্মগ্রন্থসমূহ অর্থাৎ বেদসমূহৰ বেছিভাগ অংশই একৈকাধিদেৱবাদী হয়, বেদৰ একেবাৰে উর্দ্ধতম সীমা অর্থাৎ উপনিষদসমূহত এজন সর্বপ্রধান সত্তা নাইবা আত্মা অধিক স্পষ্ট হৈ পৰে। এই সর্বপ্রধান আত্মাক, যাক কোৱা হয় 'ব্রহ্ম', তেঁৱেই সমগ্র বস্তুৰ ভিত্তি আৰু সেইকাৰণে বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ ভিতৰত পৰিব্যাপ্ত হৈ থাকে। তদুপৰি, ইয়াক অ-সত্তাৰ সাৰবস্তু হিচাপেও বর্ণনা কৰা হয়, সেয়েহে ই এক অনির্বাচনীয়তাৰ অর্থ বহন কৰি ৰাখে। ঈশ্বৰবাদৰ পাশ্চাত্য ৰূপবোৰৰ বিপৰীতে, ভাৰতীয় দর্শনৰ কেতবোৰ সম্প্রদায়ত কম স্বীকৃতি আছে যে ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য জগতত ব্রহ্ম এক ব্যক্তিগত প্রকাৰে জড়িত হৈ থাকে। একেধৰণেৰে, উচ্চতৰ সত্তা আৰু মানৱ সত্তাৰ মাজতো পার্থক্য নিৰূপন কৰা হোৱা নাই। ইয়াৰ বিপৰীতে ব্রহ্মক 'আত্মা'ৰ সৈতে একে বুলি কোৱা হৈছে, সেয়ে, মানুহ আৰু ঈশ্বৰৰ ঈশ্বৰবাদী দ্বৈতবাদক আগতিয়াকৈ অসম্ভৱ কৰি তোলে। একৈকাধিদেৱবাদ হৈছে বহুইশ্বৰবাদৰ পৰা একেশ্বৰবাদলৈ এক পদক্ষেপ।

২.৭ একেশ্বৰবাদ (Monotheism)

'ঋত' ধাৰণাটোৱে দেৱতাসকলক ইজনৰ লগত সিজনক সঙ্গঁতিপূর্ণ কৰি ৰাখে, আৰু একেশ্বৰবাদৰ পথ প্রশস্ত কৰে। 'Monotheism' শব্দটো গ্রীক শব্দ 'monos'-ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ 'এক' আৰু 'theos' ৰ অর্থ 'ঈশ্বৰ'। গতিকে,'Monotheism'-ৰ অর্থ এজন একক ঈশ্বৰক বিশ্বাস। কাৰণ, একেশ্বৰবাদ এই ধাৰণাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি গঢ় লৈ উঠিছে যে ঈশ্বৰ কেৱল এজনেই, বিশ্বাসীসকলৰ বাবে এই কথা ভাৱটোও সাধাৰণ যে এইজন ঈশ্বৰেই সকলো

যথার্থতা বা সত্যতাৰ সৃষ্টি কৰিছে আৰু তেওঁ যিকোনো বেলেগ সত্তাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল নোহোৱাকৈয়ে সম্পূর্ণৰূপে স্বয়ংসম্পূর্ণ। বিস্তৃত একেশ্বৰবাদী ধর্মীয় সম্প্রদায়বোৰ হৈছে- ইহুদী ধর্ম, খ্রীষ্টান ধর্ম, ইছলাম ধর্ম আৰু শিখধর্ম। একেশ্বৰবাদক বহু-ঈশ্বৰবাদ (বহু ঈশ্বৰত বিশ্বাস) আৰু নিৰীশ্বৰবাদ (কোনো ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত বিশ্বাস নকৰা)ৰ লগত পার্থক্য দেখুওৱা হয়।

আগলৈ দুই প্রকাৰৰ একেশ্বৰবাদৰ সৰলীকৰণ কৰা হয়- (i) সামগ্রিক একেশ্বৰবাদ (Inclusive monotheism) আৰু (ii) আছুতীয়া একেশ্বৰবাদ (Exclusive monotheism)। সামগ্রিক একেশ্বৰবাদ হৈছে সেই বিশ্বাস যে কেৱল এজনহে দেৱতা আছে, আৰু দাবী কৰা সকলো দেৱতা হৈছে কেৱল ভিন্ন নাম মাত্রহে, অর্থাৎ একক তথা পৰম ঈশ্বৰৰ কেৱল অৱতাৰহে। আনহাতে, আছুতীয়া একেশ্বৰবাদে নির্দ্দেশ কৰে সেই বিশ্বাসক যে কেৱল এজনেই দেৱতা আৰু সকলো দাবী কৰাদেৱতা অসত্য আৰু ইয়াৰ পৰা স্পষ্ট। ই উদ্ভাৱনৰ ফলেই হওঁক বা মানুহৰ দোষ নাইবা পাপেই হওঁক তেওঁলোকে আন যিকোনো ধর্মীয় বিশ্বাসৰ ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বক অস্বীকাৰ কৰিছে। বেছিভাগ আব্রাহামিক্ ধর্ম এই আছুতীয়া একেশ্বৰবাদক দেখিবলৈ পোৱা যায়।

বেছিভাগ একেশ্বৰবাদী সম্প্রদায় স্বভাৱত একচেতীয়া বা আছুতীয়া। এই স্বভাৱৰ এক পৰিণতি স্বৰূপে, বহু ঈশ্বৰবাদী ধর্মৰ তুলনাত একেশ্বৰবাদী ধর্মক ঐতিহাসিকভাৱে কম ধর্মীয় সহিষ্ণুতা আছে বুলি দেখুওৱা হয়। একেশ্বৰবাদৰ ৰূপ, যি পাশ্চাত্য দেশত পৰম্পৰাগতভাৱে অধিক সাধাৰণ, সি হৈছে এজন ব্যক্তিগত ঈশ্বৰত বিশ্বাস, যিয়ে এই কথাত হেঁচা দিয়ে যে এই ঈশ্বৰ এক সচেতন মন, যি স্বভাৱত পৰিব্যাপ্ত আৰু যিয়ে মানৱীয়তা প্রমূল্যৰ সৃষ্টি কৰে।

ইছলাম আৰু খ্রীষ্টান ধর্ম একেশ্বৰবাদৰ দুটা চৰম ৰূপ। এটা চৰম ৰূপত আমি পাওঁ ইছলাম ধর্মৰ আপোচ বিহীন একেশ্বৰবাদ, য'ত ঈশ্বৰক অপ্রভেদকাৰী, শাশ্বত, অসমান, অগোড়ামী আৰু অৱতাৰী হিচাপে অংকিত কৰিছে। দৰাচলতে, ই অৱতাৰবাদ, যিয়ে 'আল্লা'ৰ মাজত মানৱীয় গুণ অৰোপ কৰিছে, সেয়ে ইয়াক ইছলাম ধর্মত ঈশ্বৰনিন্দাকাৰী হিচাপে মানি লোৱা হয়। আনটো চৰম ৰূপত আমি পাওঁ খ্রীষ্টান ধর্মক, যিয়ে এক অতি অৱতাৰী ঈশ্বৰক সচাঁ বুলি মানি লয়, যি এজনৰ মাজত তিনিজন ব্যক্তিক স্বীকাৰ কৰে।

২.৮ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদ (Deism)

অতিৱর্তী ঈশ্বৰবাদ প্রকৃততে একেশ্বৰবাদৰ এক ৰূপ। সাধাৰণ একেশ্বৰবাদক গ্রহণ কৰাৰ লগতে, অতিৱর্তী ঈশ্বৰবাদে এই বিশ্বাসকো গ্রহণ কৰিছে যে, একক অস্তিত্বশীল ঈশ্বৰ স্ব ভাৱত ব্যক্তিবাচক আৰু সৃষ্ট জগতৰ পৰা সর্বশ্রেষ্ঠ। যেই নহওঁক, অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদে পাশ্চাত্য জগতত একেশ্বৰবাদী সকলৰ মাজত সাধাৰণ বিশ্বাসক নুই কৰিছে যে এই ঈশ্বৰ পৰিব্যাপ্ত, যাক সৃষ্ট জগতত বর্ত্তমান সক্রিয় বুলি ক'ব পৰা যায়।

প্রকৃত সত্তাৰ অতিবর্তী মতামত অনুসৰি ঈশ্বৰে জগতখন সৃষ্টি কৰিছিল, কিন্তু তেওঁ নিজকে এই সৃষ্টিৰ পৰা আঁতৰাই আনিছিল আৰু বর্ত্তমান সৰলভাৱে ইয়াক ধ্যান কৰে। কেতিয়াবা

ঈশ্বৰক ই 'ঘড়ী বনাওতা' (watch-maker) হিচাপেও নির্দ্দেশ কৰে- এজন ঈশ্বৰ যিয়ে এটা ঘড়ীৰ দৰে জগতখনক শেষ মীমাংসা কৰে আৰু নিজৰ মতে ইয়াক চলিব দিয়ে। এইদৰেই, অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদীসকলো সম্ভৱত: উৎকৃষ্টতাৰ আটাইতকৈ চৰম ৰূপটোৰ বাবে আকাংক্ষা কৰে, যিয়ে ঈশ্বৰক পৰিব্যাপ্ত আৰু সৃষ্টি আৰু মানৱীয়তাৰ সৈতে যিকোনো প্রকাৰে জড়িত হোৱাৰ ধাৰণাটোক প্রত্যাখ্যান কৰে।

অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদে সু-সংবদ্ধ ধর্মত পৰিস্ফুট আধিভৌতিক ঘটনা (যেনেঃ ভৱিষ্যৎ-বাণী, আশ্চর্য্য ঘটনা আৰু স্বর্গীয় প্রকাশ বাদৈববাণী) ৰাজিক প্রত্যাখান কৰিছে। ইয়াৰ পৰিবর্তে অতিৱর্তী ঈশ্বৰবাদে পোষণ কৰে যে, ধর্মীয় বিশ্বাসসমূহ মানৱ বুদ্ধি আৰু প্রাকৃতিক জগতৰ নিৰিক্ষীত বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত হ'বই লাগে, আৰু সেয়ে এই উৎসবোৰে সৃষ্টি কর্তা ৰূপে এজন পৰম সত্তাৰ অস্তিত্ব প্রকাশ কৰে। বিশ্বব্রহ্মাণ্ডক বৌদ্ধিক আৰু শৃঙ্খলিত বুলি বিশ্বাস কৰা হয়, কিয়নো ঈশ্বৰে ইয়াক তেনেকুৱা হোৱাটোৱে বিচাৰে; ইয়াৰ পৰিবর্তে ঈশ্বৰো হৈছে বৌদ্ধিক আকাংক্ষা বৌদ্ধিক লক্ষ্য আৰু বৌদ্ধিক প্রণালীৰ সৈতে এক বৌদ্ধিক সত্তা, যিবোৰ মানৱ চিন্তাৰ জৰিয়তে বোধগম্য। দৃষ্টান্তমূলকভাৱে, অতিবর্ত্তী ঈশ্বৰবাদীসকল ধর্মীয় জ্ঞানৰ ক্ষেত্রত বুদ্ধিবাদীতকৈ অভিজ্ঞতাবাদীহে হয়। ইয়াৰ অর্থ এয়ে যে ঈশ্বৰৰ বিষয়ে জ্ঞান প্রকাশ, নাইবা অধিভৌতিক ধর্মীয় অভিজ্ঞতাৰ জড়িয়তে অৱিষ্কাৰ কৰিব নোৱাৰি। ইয়াৰ ঠাইত, অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদীসকল স্বাভাৱিক ধর্মৰ দর্শনৰ দ্বাৰা গভীৰভাৱে প্রভাৱান্বিত হৈছে, যাৰ মতে ঈশ্বৰৰ জ্ঞান ঈশ্বৰৰ সৃষ্টিৰ মাজেৰেই পাব পাৰি, যেনে: প্রকৃতি, জগত, বিশ্ব-ব্রহ্মাণ্ডৰ অধ্যয়ন আৰু মানৱীয়তা ঈশ্বৰৰ অধ্যয়নৰ সৈতে একে সম্বন্ধীয়।

অতিৱর্তী ঈশ্বৰবাদৰ এটা পৃথক ৰূপ বা প্রকাৰ আছে, যাৰ নাম 'অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদী আধিভৌতিকবাদ' (Deistic Supernaturalism) । এই মতবাদ সমর্থন কৰিছে চ'ৱেণ কিয়েৰ্কেগার্ডে। এই মতবাদৰ মতে, ঈশ্বৰ কেৱল অতীন্দ্রিয় আৰু প্রকৃতিৰ বাহিৰৰেই নহয়, বৰঞ্চ তেওঁ "মানুহ ক্ষমতাতীত বা স্বর্গীয় (Superhuman) আৰু প্রমূল্যৰ আধিভৌতিক প্রকাশক"। মানুহৰ অভিজ্ঞতাৰ মাজেৰে ঈশ্বৰক পাব পাৰি ধাৰণাটোক অগ্রাহ্য কৰি, অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদী আধিভৌতিকতাবাদী সকলে যুক্তি দেখুৱাই যে ঈশ্বৰৰ প্রত্যক্ষ প্রকাশৰ মাজেৰেই ঈশ্বৰক বুজিব পাৰি। এইদৰে প্রার্থনা নাইবা ধ্যানৰ মাজেৰে ঈশ্বৰৰ লগত একাত্মভাৱ গঢ়ি তুলিব পাৰি।

যদিও, এটা দিশৰ পৰা অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদ ইংলেণ্ড, ফ্রাঞ্চ, জার্মানী আৰু আনকি আমেৰিকাৰ বুদ্ধিজীৱি মহলৰ মাজত এক গভীৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল, কিন্তু বর্ত্তমান যুগত তাৰ ইমান প্রভাৱ থকা দেখা নাযায়। এটা দিশৰ পৰা, যিসকল লোকে পৰম্পৰাগত ঈশ্বৰৰ ওপৰত থকা বিশ্বাসক নুই কৰিবলৈ পতিয়ন যায়, তেওঁলোক নিৰীশ্বৰবাদী হৈ পৰে আৰু সকলো ঈশ্বৰৰ ওপৰত বিশ্বাসক একেলগে অস্বীকাৰ কৰে। আন এক দিশৰ পৰা, যেতিয়া অতিৱর্তী ঈশ্বৰবাদ জনপ্রিয় আছিল, মানুহে জগতখনক এটা ঘড়ীৰ দৰে সুন্দৰকৈ সমন্বিত এক যন্ত্র হিচাপে স্বীকাৰ কৰিছিল; বর্ত্তমান, যদিও জগতৰ তেনে দৃশ্য সাধাৰণ নহয়। ইয়াৰ পৰিবর্তে জগতখনক অধিক গতিশীল, বিশৃঙ্খল আৰু অধিক অবিৰত বিকাশত দেখা পোৱা যায় ।

২.৯ অদ্বৈতবাদ (Monism)

অদ্বৈতবাদ ঐক্যতাৰ এক উচ্চ ধাৰণা। এনেধৰণে গ্রহণ কৰা অদ্বৈতবাদী ধাৰণা দ্বৈতবাদত জড়িত হ'বলৈ বাধ্য। ইয়াৰ- মূল লক্ষ্য প্রমুখ্য ঈশ্বৰৰ ঐক্যতা, অর্থাৎ বহুতো ঈশ্বৰক এজন ঈশ্বৰলৈ ৰূপান্তৰ, যি জগতৰ পৰা পৃথক আৰু ইয়াৰ উর্দ্ধত; যাক তেওঁ সৃষ্টি কৰে আৰু ইয়াৰ পথ প্রদর্শন কৰে। ই অস্তিত্বৰ সমগ্রতাক এক একক- উৎস হিচাপে বর্ণনা কৰিছে। সর্বেশ্বৰবাণী মতে প্রকৃতিক ঈশ্বৰৰ সৈতে অভিন্ন ৰূপে দেখুওৱাইছে।

একেশ্বৰবাদে অদ্বৈতবাদলৈ আগুৱাই নিয়ে। এটা প্রকৃত সত্য বা সত্তাক স্বীকাৰ কৰা হয়, ভিন্ন প্রকাৰে প্রকাশিত হয়। উপনিষদসমূহত সেই আত্মাৰ সৈতে 'সেই একক' ক পিছত অভিন্ন ৰূপে বর্ণনা কৰা হয়। উপনিষদসমূহে 'ব্রহ্ম' ক চৰম সত্য বা সত্তা হিচাপে আদি, অনন্ত, শাশ্বত, সর্ববিদ্যমান, সর্বজ্ঞ আৰু শুদ্ধ আত্মা বুলি গ্রহণ কৰে। ক্ষণস্থায়ী, দেশীয় আৰু কাৰণতাৰ নিয়মেৰে বান্ধ খাই থকা জগতখন এই অসীম আৰু নিত্য আত্মাৰেই প্রকাশ। ই ব্রহ্মাৰ দ্বাৰাই বিয়পি থাকে, ইয়াৰ পোহৰেৰে উজ্জ্বলি থাকে আৰু ব্রহ্মাৰ যশ প্রকাশ কৰে। ইয়াক কেতিয়াবা কেৱল এক অৱভাস, এক 'নাম আৰ ৰূপ' হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। ই ব্রহ্মাৰ কেৱল এক অৱভাস মাত্র, যি অ-ক্ষণস্থায়ী, অ-দেশীয় আৰু অ-কাৰণীয়। ই নৈর্ব্যক্তিক, অতীন্দ্রিয়, অবর্ণনীয়, অ-বোধগম্য আৰু অজ্ঞাত। ব্রহ্মাক কেতিয়াবা আকৌ সর্বশ্রেষ্ঠ আৰু পৰিব্যাপ্ত ৰূপেও ধৰা যায়। সর্বশ্রেষ্ঠ ব্রহ্ম এক অজাগতিক, গুণবিহীন আৰু সবোচ্চ ব্রহ্ম। পৰিব্যাপ্ত ব্রহ্ম জাগতিক, গুণযুক্ত নিম্ন ব্রহ্ম আৰু জগতৰ সৈতে সম্পর্কযুক্ত। পৰা ব্রহ্ম নৈব্যক্তিক আৰু অর্নিদৃষ্ট পৰম সত্তা। অপৰব্রহ্ম ব্যক্তিগত ঈশ্বৰ, যি জগতৰ সৃষ্টিকর্ত্তা, পালনকর্ত্তা আৰু সংহাৰকর্ত্তা, নৈতিক শাসনকর্ত্তা আৰু জগত আৰু ব্যক্তিগত আত্মাৰ আন্তৰিক পৰিদর্শক। ঈশ্বৰ হৈছে কর্মফল দাতা। ব্যক্তিগত আত্মাক কেতিয়াবা ব্রহ্মাৰ এক অংশ ৰূপে গ্রহণ কৰা হয়, 'তেওঁৰ দৰেই আৰু 'তেওঁৰ দ্বাৰাই শাসিত পৰিচালিত। ইয়াৰোপৰি, আত্মাক মন-দেহৰ জটিলতাৰ দ্বাৰা সীমাবদ্ধ , ব্রহ্ম ৰূপে গ্রহণ কৰা হয়; যাক পৰব্রহ্ম নাইবা আত্মাৰ সৈতে চিনাক্তকৰণ কৰা হয়, যেতিয়া সিহঁতৰ সীমাবদ্ধ সংলগ্ন বস্তু বা বিষয়সমূহ ধ্বংস হৈ পৰে।

২.১০ সর্বেশ্বৰবাদ (Panetheism)

সর্বেশ্বৰবাদ হৈছে সেই বিশ্বাস যে ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য জগতখন ঈশ্বৰৰ লগত সমান, আৰু ইয়াত এজন সৃষ্টি কর্ত্তা আৰু ইয়াৰ সৃষ্টিৰ দ্রব্যৰ- মাজত কোনো পার্থক্য নাথাকে। ইংৰাজী 'Panetheism' শব্দটো গ্রীক মূল ধাতু 'pan' যাৰ অর্থ 'সকলো' আৰু 'theos' যাৰ অর্থ ঈশ্বৰ তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঠিত। গতিকে Panetheism' ৰ অর্থ 'সর্বঈশ্বৰবাদ' বা 'সর্বেশ্বৰবাদ'। সর্বেশ্বৰবাদ হয় সেই বিশ্বাস যে বিশ্বব্রহ্মাণ্ডখনেই ঈশ্বৰ আৰু উপাসনাৰ উপযুক্ত, নাইবা ঈশ্বৰেই হৈছে সংযুক্ত দ্রব্যসমূহ, শক্তিসমূহ আৰু প্রাকৃতিক নিয়মসমূহৰ মুঠ সমগ্রতা, যাক আমি আমাৰ চাৰিওফালে, দেখা পাওঁ, অৱশ্যে সেইবোৰ ঈশ্বৰৰেই প্রকাশ। সর্বেশ্বৰবাদৰ মূল বিষয়টো হৈছে ঈশ্বৰ আৰু প্রকৃতিৰ মাজৰ

পার্থক্যক নুই কৰা, যাক আমি একেশ্বৰবাদৰ অর্থত দেখুওৱাইছো। ঈশ্বৰক ইয়াত অতিক্রমী স্বভাৱ হিচাপে গ্রহণ কৰা নাই, বৰঞ্চ ইয়াৰ মাজতে পৰিব্যাপ্ত ৰূপেহে গ্রহণ কৰিছে। জগতখন ঈশ্বৰৰ পৰা অগ্রসৰ হৈ নাযায়, বৰঞ্চ ই নিজেই ঈশ্বৰ। যদিও, এই মতামতৰ উদ্দেশ্য ঐক্যতাৰ স্বীকার্য্য, তথাপি ইয়াক দেখাৰ দৰে কিছুপৰিমামে অসঙ্গঁতি পূর্ণ হৈ ৰয়। ঈশ্বৰ আৰু প্রকৃতিৰ ধাৰণা দুয়োৰে সত্য ঐক্যৰ সন্ধানত মনক সন্তুষ্ট কৰাত যিমান দূৰলৈ সম্ভৱ, সিমান দূৰলৈ ই বর্তি থাকে।

২.১১ সর্বধৰেশ্বৰবাদ (Panetheism)

ঋকবেদত সর্বধৰেশ্বৰবাদক একেশ্বৰবাদী অভিপ্রায় হিচাপে বর্ণনা কৰিছে। গ্রীক ভাষাত 'Panetheism' শব্দৰ অর্থ 'ঈশ্বৰতেই সকলো' ('all-in-god'), অর্থাৎ, 'Pan-en-theos' ৰ.সর্বেশ্বৰবাদৰ দৰে সর্বধৰেশ্বৰবাদো এক বিশ্বাস, যে, ইন্দ্রিয় গ্রাহ্য জগতখনক এজন ঈশ্বৰ বা ঈশ্বৰ সমূহৰ সৈতে সংযোগ কৰা হৈছে। তদুপৰি, ই বিশ্বাস কৰে যে ঈশ্বৰ বস্তুগত জগতখনতকৈ মহান। ইয়াৰ উদাহৰণ সমূহে বেছিভাগ বৈষ্ণৱবাদৰ ৰূপসমূহক অন্তর্ভুক্ত কৰে। সর্বধৰেশ্বৰবাদ বিশ্বাসটো এনে এক সম্প্রদায়, যিয়ে ঈশ্বৰক সচাঁ বুলি মানি লয়, যিয়ে প্রকৃতিৰ প্রত্যেক অংশকে ব্যাখ্যা কৰে, কিন্তু অথাপি প্রকৃতিৰ পৰা সম্পূর্ণ পৃথক। সেয়ে, ঈশ্বৰ এই প্রকৃতিজগতৰে অংশ, কিন্তু, এক স্বতন্ত্র পৰিচয় হিচাপেই থাকে।

'সর্বধৰেশ্বৰবাদ' 'Panetheism' শব্দটো পোন প্রথম বাৰৰ বাবে কার্ল খ্রীষ্টিয়ান ফ্রেড্ৰিক ফ্র'ড (১৭৮১-১৮৩২) ৰ দ্বাৰা ব্যৱহৃত হৈছিল, যদিও ইয়াৰ দিশসমূহক প্লেট'ৰ দর্শনতো দেখিবলৈ পোৱা যায়। সর্বেশ্বৰবাদৰ সৈতে সর্বধৰেশ্বৰবাদক খেলিমেলি কৰিবলৈ, আনকি সর্বধৰেশ্বৰবাদক সর্বেশ্বৰবাদৰ এক প্রকাৰ বুলি ভৱাৰ এক অভিপ্রায় আছে। মানবিশিষ্ট সর্বেশ্বৰবাদ আৰু সর্বধৰেশ্বৰবাদৰ মাজত পার্থক্য কি?

এই কথা সত্য যে সর্বধৰেস্বৰবাদীসকল আৰু সর্বেশ্বৰবাদী সকল উভয়েই এই মত আদান প্রদান কৰে যে বিশ্বজগত আৰু ইয়াত থকা প্রত্যেকটো প্রাকৃতিক বস্তু ঐশ্বৰীক গুণৰ দ্বাৰা প্রতিভাত হয়। তথাপিও, যেতিয়া সর্বধৰেশ্বৰবাদে স্বীকার্য্য হিচাপে মানি লয় যে সমগ্র জগতখনেই ঈশ্বৰৰ মাজত নিহিত থাকে, ঈশ্বৰ জগতৰ মাজত নহয়, সর্বেশ্বৰবাদে এজন ঈশ্বৰৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে, যি সকলোতে বিদ্যমান, কিন্তু বিশ্বজগতৰ উর্দ্ধতো ই বিয়পি থাকে। অন্যভাষাত, ঈশ্বৰেই বিশ্ব জগত, বৰঞ্চ বিশ্বজগততকৈও ই মহান। সর্বধৰেশ্বৰবাদীসকলে প্রায়ে বিশ্বাস কৰে যে ঈশ্বৰৰ এক মন আছে, বিশ্ব জগতক সৃষ্টি কৰে, আৰু আমাৰ প্রত্যেককে ব্যক্তিগত ভাৱে যত্ন লয়। আনহাতে, সর্বেশ্বৰবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে বিশ্ব-জগতখন নিজেই ঐশ্বৰীক আৰু সেয়ে, ব্যক্তিগত ঈশ্বৰ নাইবা সৃষ্টিকর্ত্তা ঈশ্বৰত বিশ্বাস নকৰে।

ফলস্বৰূপে, সেইসকল লোক, যিসকল এই ধাৰণাটোৰ লগত পৰিচিত, তেওঁলোকৰ বাবে সর্বধৰেশ্বৰবাদ হৈছে এক 'মধ্যম পন্থা (middle way), নৈর্ব্যক্তিক সর্বেশ্বৰবাদ (চৰম), য'ত ব্যক্তিগত স্বাধীনতা আৰু সৃষ্টিশীলতা এক নৈব্যর্ক্তিক জগতত ব্যর্থ হৈ পৰে, আৰু চৰম দার্শনিক সর্বেশ্বৰবাদ, য'ত ঈশ্বৰতত্ববিদ ব্যক্তি হ'ব পাৰে, কিন্তু যিকোনো আৰাম বা স্পৃহাৰ পৰা বহু আঁতৰত।

সর্বধৰেশ্বৰবাদ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদৰ পৰাও পৃথক, যিয়ে প্রকৃতিৰ পৰা এজন ঈশ্বৰক পৃথকৰূপে কৰল স্বীকাৰ কৰে। ই সর্বেশ্বৰবাদৰ পৰাও পৃথক, কিয়নো সর্বেশ্বৰবাদৰ মতে ঈশ্বৰ আৰু প্রকৃতি অভিন্ন, যদিও ই সর্বেশ্বৰবাদৰ লগত একমত যে ঈশ্বৰে প্রকৃতিক ইয়াৰ অংশ হিচাপে অন্তর্ভুক্ত কৰিছে। হার্টশ্ব'ৰনে্ৰ মতে, এটা সাদৃশ্যানুমানৰ জৰিয়তে সর্বধৰেশ্বৰবাদক বেছি ভালকৈ বুজিব পৰা যায় ঃ যিদৰে এটা একক জীৱ অর্ধ-স্বতন্ত্র ব্যক্তিগত কোষৰ সমষ্টি আৰু স্বতন্ত্র ব্যক্তি, যি এক কোষৰ সমষ্টিতকৈ অধিক, দুয়োটায়ে হয়; ঠিক তেনেকৈ ঈশ্বৰকো প্রকৃত সত্তাৰ সকলো আৱশ্যকীয় অংশৰ এক সংগ্রহ বা সমষ্টি আৰু বিশ্বজগতত কৈয়ো 'কিছু বিশাল'- 'এই দুয়েটা হিচাপে চাব পৰা যায়। যদিও আমি অস্তিত্বৰ বাকীখিনিৰ সৈতে 'ঈশ্বৰ দেহ' হিচাপে চিন্তা কৰো, তেন্তে 'ঈশ্বৰৰ মন' নাইবা বিবেকে সেই দেহৰ উর্দ্ধত পৰিব্যাপ্ত হয় আৰু ঈশ্বৰক কৰল অংশবোৰৰ এক সংগ্রহতকৈও অধিক কিবা এটা ৰূপে বিবেচিত কৰে-।

ঈশ্বৰৰ অংশ হিচাপে, আমাৰ স্বাধীনতা সম্পূর্ণ নহয়- যিদৰে আমাৰ শৰীৰত কোষবোৰৰ স্বাধীনতা সম্পূর্ণ নহয়। একে সময়তে, আমাৰ ক্রিয়া আৰু চিন্তাসমূহ ঈশ্বৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীলো নহয়, নাইবা ঈশ্বৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিতও নহয়। আমাৰ ব্যক্তিগত কোষৰ ক্রিয়াসমূহক সচেতনভাৱে নিয়ন্ত্রণ আৰু পৰিচালিত কৰিবলৈ আমি সক্ষম। আমি আমাৰ কোষসমূহতকৈয়ো অধিক সক্ষম হ'ব পাৰো, কিন্তু, আমাক বৃদ্ধি কৰাৰ উদ্দেশ্যে আমাৰ মন-স্বতন্ত্র ভাৱে ক্রিয়া কৰি থকা আমাৰ কোষসমূহৰ ওপৰত আমি নির্ভৰ কৰোঁ।

২.১২ আত্ম-ঈশ্বৰবাদ (Autotheism)

আত্ম ঈশ্বৰবাদ হৈছে সেই দৃষ্টিভঙ্গী যে ঈশ্বৰত্ব বাহ্যিক হয় নে নহয়। ই 'এজন'ৰ মাজত আন্তৰিক ভাৱে নিহিত থাকে, আৰু সেই 'এজন'ৰ ঈশ্বৰত্ব লাভ কৰিবলৈ সক্ষমতা থাকে। ই এক স্বার্থহীন ধৰণে হ'ব পাৰে, অর্থাৎ নৈতিক, দার্শনিক- আৰু ধর্মীয় নেতাসকলৰ প্রতি থকা উক্তিসমূহৰ ভাৱক অনুসৰণ কৰি হোৱা এক পথ। আত্ম ঈশ্বৰবাদে সেই বিশ্বাসকো নির্দ্দেশ কৰিব পাৰে যে আত্মগতবাদৰ পৰিপ্রেক্ষিতত এজনৰ আত্মাই হৈছে এক ঈশ্বৰ বা দেৱতা। যেই নহওঁক, ই আত্মগতবাদৰ এক অতিশয় চৰম সংস্কৰণ।

ঈশ্বৰবাদৰ ধাৰণাটোক কেতবোৰ শব্দত অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে, যিয়ে নির্দ্দেশ কৰে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত অবিশ্বাস নাইবা সংশয়। সেইয়া হ'ল-

অ- ঈশ্বৰবাদ (Non-theism)ঃ কোনো দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ ওপৰত স্পষ্টকৈ পৰিচিত বিশ্বাসৰ অনুপস্থিতি। অ- ঈশ্বৰবাদে অন্তর্ভুক্ত কৰা ধর্মসমূহ হৈছে তাওধর্ম (Taoism) আৰু জন বৌদ্ধ ধর্ম (Zen-Buddhism)।

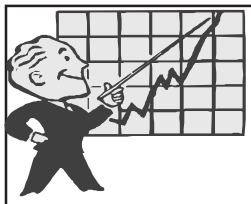
বিৰোধী ঈশ্বৰবাদ (Antitheism) ঃ ঈশ্বৰবাদৰ প্রতি প্রত্যক্ষ বিৰোধ নাইবা আন এক মত যে ঈশ্বৰবাদ ধ্বংসকাৰী।

নিৰীশ্বৰবাদ বা নাস্তিকবাদ (Atheism) ঃ নিৰীশ্বৰবাদে সেই বিশ্বাসক নির্দ্দেশ কৰে যে

কোনো ঈশ্বৰত্ব নাই। ই শক্তিশালী নিৰীশ্বৰবাদ, যাৰ মতে কোনো দেৱতা বা ঈশ্বৰ অস্তিত্বশীল নহয় আৰু দুর্বল নিৰীশ্বৰবাদ, যাৰ মতে দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত বিশ্বাসৰ অনুপস্থিতি দুয়োটাকে অন্তর্ভুক্ত কৰিছে।

অজ্ঞেয়তাবাদ (Agnosticism) ঃ এক বিশ্বাস যে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব অজ্ঞাত নাইবা আন্তৰিকভাৱে অজ্ঞেয়। ই অন্তভুর্ক্ত কৰে দৃঢ় অজ্ঞেয়তাবাদক, অর্থাৎ সেই মত, যিয়ে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ প্রশ্নটো আন্তৰিকভাৱে অজ্ঞেয় নাইবা অর্থহীন, আৰু দুর্বল অজ্ঞেয়তাবাদক, যিয়ে উল্লেখ কৰে যে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ প্রশ্নটো তাৎক্ষনিকভাৱে অজ্ঞাত, কিন্তু আন্তৰিকভাৱে অজ্ঞেয়।

এই কথা মন কৰিবলগীয়া যে ঈশ্বৰবাদী বিশ্বাসৰ সম্প্রদায়বোৰৰ প্রকাৰৰ বাবে এইবোৰ নিদর্শন এই শ্রেণীবিভাজনে পৰামর্শ দিয়াৰ দৰে প্রায়ে দৃঢ় বা কঠোৰ নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ একৈকাধিদেৱ মতবাদ কি?

প্রশ্ন নং ৮ ঃ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদ কি?

প্রশ্ন নং ৯ ঃ একেশ্বৰবাদ কি?

প্রশ্ন নং ১০ ঃ সর্বেশ্বৰবাদ কি?

প্রশ্ন নং ১১ ঃ সত্য নে অসত্য লিখক।

(ক) ঈশ্বৰবাদ হৈছে ঈশ্বৰ বা দেৱতাসকলৰ অস্তিত্বত বিশ্বাস।

(খ) একৈকাধিদেৱবাদ হৈছে বহু ঈশ্বৰবাদৰ পৰা একেশ্বৰবাদলৈ এক পদক্ষেপ।

(গ) সর্বধৱেশ্বৰবাদে বিশ্বাস কৰে যে কোনো ঈশ্বৰ নাই।

প্রশ্ন নং ১২ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰকঃ

(ক).....বিশ্বাস কৰে যে ঈশ্বৰ.....আৰু বিশ্ব- জগত একে।

(খ) বহু ঈশ্বৰবাদৰ পদ্ধতিত যিকোনো ব্যক্তিগত ঈশ্বৰক এক বিশাল, সাদৃশ্যমূলক গোটৰ এজন সদস্যক কোৱা হয়.....।

(গ).....য়ে বিশ্বাস কৰে যে কোনো ঈশ্বৰ নাথাকে।

২.১৩ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় দর্শনৰ আস্তিক সম্প্রদায়সমূহ ন্যায়, বৈশেষিক সাংখ্য, যোগ,মীমাংসা আৰু বেদান্তই বেদক একমাত্র প্রামানিক গ্রন্থ আৰু অভ্রান্ত ৰূপে স্বীকাৰ কৰে। কিন্তু নাস্তিক সম্প্রদায় যেনেঃ চার্বাক, বৌদ্ধ আৰু জৈনই বেদৰ কর্তৃত্বক বিশ্বাস নকৰে। অর্থাৎ, বেদক অভ্রান্ত আৰু একমাত্র প্রামানিক গ্রন্থ হিচাপে মানি নলয়।
- বেদ চাৰিখন- ঋক্বেদ, সাম্বেদ, যর্জুৰ বেদ আৰু অথর্ববেদ। প্রত্যেক বেদৰে তিনিটা ভাগ আছে- যেনে- সংহিতা, ব্রাহ্মণ আৰু আৰণ্যক। উপনিষদ সমূহ বেছিকৈ আৰণ্যকৰেই অংশ।

- আক্ষ ৰিক অর্থত 'ঋত্' শব্দৰ অর্থ 'ঘটনাৰ প্রৱাহ'। 'ঋত', ধাৰণাটোৱে দেৱতাসমূহক বা ঈশ্বৰক এজনৰ লগত আনজনক একত্রিত কৰিছে, আৰু একেশ্বৰবাদৰ পথ প্রশস্ত কৰিছে।
- ঈশ্বৰবাদ হৈছে ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত থকা এক বিশ্বাস।
- বহু ঈশ্বৰবাদ হৈছে অধিক ঈশ্বৰত বিশ্বাস।
- একৈকাধিদেৱবাদে বিশ্বাস কৰে যে বহুতো ঈশ্বৰ অস্তিত্বশীল আৰু সেইসমূহ ঈশ্বৰৰ ঈশ্বৰৰ মাজত কেৱল এজনকহে উপাসনা কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। ই বহুঈশ্বৰবাদৰ পৰা একেশ্বৰ বাদলৈ এক পদক্ষেপ
- একেশ্বৰবাদ হৈছে কেৱল এজন একক ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত বিশ্বাস। একেশ্বৰবাদ বহুঈশ্বৰৰ বাদৰ পৰাই সৃষ্টি হৈছে।
- সর্বেশ্বৰবাদ এক বিশ্বাস যে ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য জগতখন ঈশ্বৰৰ সৈতে একে বা সমান। সেয়ে এজন সৃষ্টিকর্ত্তা আৰু তেওঁৰ সৃষ্টিৰ মাজত কোনো পার্থক্য নাথাকে।
- পৃথিৱীৰ মহান ধর্মসমূহ যেনে, বৌদ্ধধর্ম, জৈনধর্ম, হিন্দুধর্ম, ইছলাম ধর্ম, খ্রীষ্টানধর্ম, শিখধর্ম আদি ধর্মৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত পৰে।
- নিৰীশ্বৰবাদ হৈছে সেই বিশ্বাস, যাৰ মতে ঈশ্বৰৰ কোনো অস্তিত্ব নাথাকে।

২.১৪ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় দর্শনৰ আস্তিক সম্প্রদায়সমূহ হৈছে- ন্যায়, বৈশেষিক, সাংখ্য, যোগ, মীমাংসা আৰু বেদান্ত

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় দর্শনৰ নাস্তিক দার্শনিক সম্প্রদায় কেইটা হ'ল- চার্বাক, বৌদ্ধ আৰু জৈন।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বেদৰ তিনিটা শ্রেণী বিভাগ হৈছে- সংহিতা, ব্রাহ্মণ আৰু আৰণ্যক।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আক্ষৰিক অর্থত 'ঋত্' মানে 'ঘটনাৰ প্রবাহ'। ঋত্ হৈছে পার্থিব নীতি। ই প্রকৃতিৰ ঐক্যতাক পৰিচালিত কৰে। ই প্রাকৃতিক নিয়ম। ই সত্য, শুদ্ধ আৰু ন্যায়ৰ আইন। ই হৈছে নৈতিক আইন। বৰুণ দেৱতা হৈছে এই ঋত্ বা নৈতিক আইনৰ অধিকাৰী দেৱতা। ঋত্ই মূলত, পৃথিৱী, সূর্য্য, চন্দ্র, নক্ষত্র, তৰা, ৰাতিপুৱা, গধূলি, দিন আৰু ৰাতিৰ প্রতিষ্ঠিত মার্গক বুজায়। ঋত্ সকলোৰে পিতৃ স্বৰূপ, অভিজ্ঞতাৰ জগতখন ঋত্ অর্থাৎ স্থায়ী সত্তাৰ এক ছাঁ নাইবা প্রতিবিম্ব, যি অপৰিবর্তনীয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) সত্য (খ) অসত্য (গ) সত্য

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) বৰুণ (খ) আৰণ্যক (গ) ঋত্

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ একৈকাধিদেৱবাদে বিশ্বাস কৰে যে বহুতো ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব আছে আৰু তাৰ ভিতৰত কেৱল এজনৰ উপাসনাৰ ওপৰতহে ই গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তথাপি

একৈকাধিদেৱবাদে অনুমতি দিয়ে যে এজনতকৈ অধিক ঈশ্বৰৰ উপাসনাৰ মূল্য আছে। ই একেশ্বৰবাদৰ পৰা পৃথক হিচাপে 'এজন' ঈশ্বৰৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে। মেক্স্ মুলাৰে ইয়াক বহুঈশ্বৰবাদী বিশ্বাসৰ পৰা একেশ্বৰবাদী বিশ্বাসলৈ অগ্রসৰ হোৱাৰ এক নিদৃষ্ট স্তৰ ৰূপে আগবঢ়াইছে।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদী সকলে এই বিশ্বাস গ্রহণ কৰে যে একক অস্তিত্বশীল ঈশ্বৰ প্রকৃতিগতভাৱে ব্যক্তিগত আৰু সৃষ্ট জগতৰ পৰা অতি উত্তম। তথাপিও, তেওঁলোকে পাশ্চাত্য জগতত একেশ্বৰবাদৰ মাজত সাধাৰণ বিশ্বাসক নুই কৰিছে, যে এই ঈশ্বৰ নৈর্ব্যক্তিক, যি সৃষ্ট জগতত বর্ত্তমানে সক্রিয়। প্রকৃত সত্তাৰ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদী মতামত অনুসৰি ঈশ্বৰে ই বিশ্ব জগত সৃষ্টি কৰিছে আৰু ইয়াৰ পাছত সৃষ্টিৰ পৰা তেওঁ নিজেই আঁতৰি যায়।

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'Monotheism'- শব্দটো আহিছে, গ্রীক শব্দ 'Monos' যাৰ অর্থ 'এক' আৰু 'theos' , যাৰ অর্থ 'ঈশ্বৰ'ৰ পৰা। সেয়ে, ই হৈছে এজন ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বত বিশ্বাস। বৃহৎ একেশ্বৰবাদী ধর্মীয় সম্প্রদায়সমূহ হৈছে ইহুদী ধর্ম, খ্রীষ্টান ধর্ম, ইছলাম ধর্ম আৰু শিখধর্ম। একেশ্বৰবাদক বহুঈশ্বৰবাদৰ লগত তুলনা কৰা হয়, যি হৈছে বহু ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত থকা এক বিশ্বাস। ইয়াৰোপৰি ইয়াক নিৰীশ্বৰবাদৰ লগতো তুলনা কৰা হয়, যি হৈছে কোনো ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত অবিশ্বাস।

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বেশ্বৰবাদ এক বিশ্বাস যে বিশ্ব-জগতখন ঈশ্বৰৰ সৈতে সমান; আৰু এজন সৃষ্টিকর্ত্তা আৰু তেওঁৰ সৃষ্টিৰ মাজত কোনো পার্থক্য নাথাকে। 'Panetheism' শব্দটো গ্রীক ধাতু 'pan', যাৰ অর্থ 'সকলো' আৰু 'theos' যাৰ অর্থ 'ঈশ্বৰ'ৰ পৰা আহিছে। সেয়ে,'Panetheism'-শব্দৰ অর্থ হয় সেই বিশ্বাস যে বিশ্বজগতখনেই ঈশ্বৰ আৰু উপাসনাৰ যোগ্য নাইবা ঈশ্বৰ হৈছে আমি আমাৰ চাৰিওফালে দেখা সংযুক্ত দ্রব্য, শক্তি আৰু প্রাকৃতিক আইন আৰু বিশ্বজগতত থকা সকলো বস্তুৱেই সর্বমুঠ, কিন্তু সেইবোৰো ঈশ্বৰৰেই প্রকাশ। ইয়াত ঈশ্বৰক অতি উত্তম প্রকৃতি হিচাপে নহয়, ইয়াৰ নৈব্যর্ক্তিক ৰূপ-হিচাপেহে ধাৰণা কৰা হয়। জগতখন ঈশ্বৰৰ পৰা অতিক্রম নকৰে, বৰঞ্চ ই নিজেই ঈশ্বৰ।

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) সত্য (খ) অসত্য

১২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) সর্বেশ্বৰবাদ (খ) সকলো দেৱতাৰ একাধিস্থান (গ) নিৰীশ্বৰবাদ।

২.১৫ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ বেদ কেইখন?

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'ঋত্' ৰ আক্ষৰিক অর্থ কি?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ঈশ্বৰবাদ বুলিলে কি বুজে?

(খ) চুটি প্রশ্ন (১০০-১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ বেদৰ বিভিন্ন অংশবোৰ কি কি?

প্রশ্ন নং ২ ঃ অজ্ঞেয়তাবাদ কি?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আত্ম-ঈশ্বৰবাদ কি?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ একেশ্বৰবাদী ধর্মসমূহ উল্লেখ কৰক।

(গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'ঋত্' ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ ঈশ্বৰবাদৰ বিভিন্ন স্তৰসমূহ কি কি?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ চমুকৈ অতিবর্তী ঈশ্বৰবাদক ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ বহু ঈশ্বৰবাদৰ ধাৰণাটো আলোচনা কৰক।

(গ) প্রর্থক্য নির্ণয় কৰকঃ

প্রশ্ন নং ১ ঃ একেশ্বৰবাদ আৰু অদ্বৈতবাদ

প্রশ্ন নং ২ ঃ সর্বেশ্বৰবাদ আৰু সর্বধৰেশ্বৰবাদ

*****